

SÁRINGER JÁNOS:

ANTALL JÓZSEF KÜLPOLITIKAI GONDOLKODÁSÁNAK GENEZISE ÉS FŐBB JELLEMZŐI

1990 tavaszán már kiforrott és konkrét külpolitikai koncepciója volt Antall Józsefnek.¹ A külpolitikai célok azonban nem egyik napról a másikra alakultak ki, hanem egy folyamat eredményei voltak.

Antall József önmagát „nemzeti elkötelezettségű, egységes Európában hívő, liberális kereszténydemokrata”² eszméket követőnek határozta meg. „Mindenképpen valahol az a liberális, ha úgy tetszik, konzervatív liberális, kereszténydemokrata irányzat erős szociális érzékkel, erős szociális elkötelezettséggel, nem messze a népi írótól, nem messze olyan politikai gondolkodásmódtól, ami földosztást jelentett.”³ Eszmerendszerét kétségtelenül formálta a családja, leginkább édesapja, a szűkebb környezete, a tanulmányai és a tanárai, olvasmányélményei, Magyarország történelme és életének sorsfordulói. Antall József értelmiségi családból származott, amely magában hordozta a keresztényi és polgári értékrendet.⁴ Politikuscsaládban nőtt fel, a polgári mentalitás és gondolkodás légkörében szocializálódott, miközben gyermekként magába szívta a harmincas–negyvenes évek Budapestjének és a Somló-hegy vidéki életének értékeit. Nagy hatással volt rá kormánytisztviselőként dolgozó, illetve a Kisgazdapártban szerepet vállaló édesapja, aki egyben a legközvetlenebb politikai példaképe volt.

Idősebb Antall József az első világháború alatt négyévnyi frontszolgálat és orosz hadifogság után a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban dolgozott, közben elvégezte a jogi egyetemet. Ezután a Pénzügyminisztériumba, majd a Népjóléti Munkaügyi Minisztériumba került, aztán – éppen fia születése évében (1932) – a Belügyminisztériumban teljesített szolgálatot. Idősebb Antall József az 1930-as évektől a szociálpolitika, a szegényebb társadalmi rétegek segítése területén együttműködött

¹ Antall József: *Modell és valóság*. Budapest, Athenaeum, é. n. II. köt. 42–71.

² Debreczeni József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltás*. Budapest, Osiris, 2003. 143.

³ Antall József: i. m. 227.

⁴ Antall József: i. m. 227.

Mindszenty Józseffel. Támogatta a templomok és az egyházi intézmények működését, amellyel a katolikus egyház vezetői között megbecsülést vívott ki.

Az angolszász orientációjú tudós-politikus, Teleki Pál miniszterelnök 1939-ben megbízta idősebb Antall Józsefet a menekültügyek intézésével, amelyet a Kállay Miklós vezette kormány alatt is folytatott. Kormánybiztosként, a Belügyminisztérium tanácsosaként segítette a lengyel, a jugoszláv, az orosz menekülteket, a Németországból szökött francia és brit hadifoglyokat, a hazai és a külföldi zsidókat. Támogatta a lengyel Honi Hadsereg katonáit, a német gyermekek ellátását. „Én ezt átéltem gyermekként, teljes nyíltsággal, 1943-ban is találkozhattam brit repülőtisztakkal, akik Magyarországra szöktek, és innen szöktették őket tovább, ezért kapott apám Alexander tábornoktól elismerő okiratot, a holland királynő köszönte meg azoknak a holland tiszteknek a megmentését, a zsidók a Jad Vashemben köszönték meg. Tehát olyan humanisztikus politikai légkörben nőttem fel, ami kizárta az embertelenséget, a jogtalanságot, ami kizárt minden olyat, ami egy diktatúrára jellemző, és ami egy politikai demokráciától távol áll.”⁵ Az édesapja a 6–7 éves Antall Józsefnek Veszprém megyében, az egyik hegyi úton sétálva magyarázta el a demokrácia jellemzőit. „A kormánypártnak angolszász orientációjú politikusai voltak, ahogy akkor nevezték, Teleki Pál, vagy Keresztes-Fischer Ferenc és mások, és az ellenzékéből az akkori Független Kisgazdapárt, tehát az, amit Gaál Gaszton, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky és Kovács Béla is jelentett, Nagy Ferenc és mások. Ez az a politikai irányvonal, ami hozzám közel áll.”⁶

Gyermekkori élménye volt a szovjet tankok magyarországi vonulása, amelyet a Somló-hegyről nézett végig.

Idősebb Antall József 1931-ben alapító tagja volt a Független Kisgazdapártnak és a háború befejezése után bekapcsolódott a politikai életbe. A Kisgazdapárt színeiben először újjáépítési államtitkár (1945 májusától októberig), majd az 1945. évi november 4-i, országos választások után alakult kormány újjáépítési minisztere (1946 augusztusáig) lett. 1948-ig a Kisgazdapárt országos igazgatója, a Vörös kereszt kormánybiztosa és elnöke, a Külforgalmi Hivatal elnöke, illetve 1949 és 1953 között nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő volt. „1945-ben én a Független Kisgazdapárttal rokonszenveztem, nyilvánvalóan gyerek voltam, tehát csak ifjúsági szervezetekben vehettem részt.”⁷ Az ifjú Antall József mélyen hatottak a családi beszélgetések, a séták és kirándulások közötti diskurzusok édesapjával. Idősebb Antall József

⁵ Uo. 228.

⁶ Uo. 227–228.

⁷ Uo. 230.

szociális érzékenysége, humanizmusa és az értelmiségi középpolgári értékrend voltak az alapjai későbbi miniszterelnök mentalitásának.

Ifjabb Antall József jellemét és gondolkodását tanárai és gimnáziumi tanulmányai is formálták. A budapesti Piarista Gimnáziumban megerősítették benne a liberális kereszténydemokrácia eszmerendszerét, és megszilárdították a nemzeti elkötelezettségét. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen Bölcsészettudományi, illetve Állam- és Jogtudományi Karának volt a hallgatója. Egyetemi szakdolgozatát Eötvös József népiskolai politikájáról, bölcsésztdoktori értekezését Eötvös József és az 1867-es kiegyezés előkészítéséről írta. A miniszterelnöki székig vezető úton az európai liberalizmus és annak magyar sajátossága Antall József eszmerendszerének egyik talpköve volt. A magyar nemzeti liberalizmus nagy alakjait Eötvös Józsefben, Deák Ferencben, Széchenyi Istvánban, Kossuth Lajosban, Kölcsey Ferencben, Batthyány Lajosban és Wesselényi Miklósban jelölte meg. „A liberalizmus és demokratizmus olyan mértékben függ össze a XIX. század óta, hogy amikor mi liberalizmusról beszélünk, akkor ez alatt alapvetően jogállamiságot értünk, demokratikus jogállamiságot és szabad piacgazdaságot [...] a magyar történelmi liberalizmus a konzervatív színezetűtől a centristáig jelentkezett, Széchenyi, Kossuth, Deák és Eötvös volt a négy pillére.”⁸ 1991 októberében *A liberalizmus öröksége* című előadásában kifejtette, hogy a liberális eszmék, a jogegyenlőség megadják a lehetőséget a szabad piacgazdaságnak, a gazdasági versengésnek. Ez együtt jár a vagyoni egyenlőtlenséggel is, amely életre hívta a szociális problémákat és annak megoldási alternatíváit. A második világháború után a német kereszténydemokrata párt magában hordozta a keresztény, a szociális és a liberális elemeket. Kiemelte, hogy a 20. század második felében a kereszténydemokrácia megújulását éppen a liberális eszmék elfogadása jelentette. A nyugat-európai programpártok ezáltal bizonyos minimumokban megegyeznek egymással, amely lehetővé tette a politikai demokrácia jól működő rendszerét. „A kereszténydemokrácia gondolatvilágát is valljuk, és nyugodtan valljuk magunkat liberális kereszténydemokratának is. [...] Tehát ez az a kereszténydemokrácia, amelyik vállalja a liberális értékeket és nagy súlyt helyez az európai egység gondolatára.”⁹

Egyetemi tanulmányai után levéltárosként dolgozott, majd az Eötvös József Gimnázium tanáraként történelmet tanított. Történészként a magyar történelmet széles spektrumban vizsgálta, a Kárpát-medencében zajló folyamatokat nemzetközi összefüggésekbe helyezte. Nem lehet véletlen az sem, hogy a magyar–lengyel–cseh és szlovák regionális együttműködés formalizálása, a Visegrádi Hármak ötlete éppen

⁸ Uo. 202.

⁹ Uo. 209.

1990 novemberében született. Hiszen a Károly Róbert magyar király által Visegrádra összehívott diplomáciai találkozó Luxemburgi János cseh és Nagy Kázmér lengyel király részvételével éppen 655 évvel korábban, 1335. október végén és november elején zajlott. A magyar és az egyetemes történelem eseményeinek emlékezte állandó „kísérői” voltak Antall Józsefnek.

Diákjaival részt vett 1956. október 6-án a Batthyány-örökmécsesenél lezajlott tüntetésen, és az október 23-án kezdődő forradalom aktív résztvevője volt. Közreműködött politikai tervezetek készítésében a Kisgazdapárt, illetve a Nagy Imre vezette kormány részére. Személyes élménye volt Magyarország kilépési szándéka a Varsói Szerződésből, a szovjet csapatok kivonásának követelése, illetve hazánk semlegességének deklarálása. Édesapjával bekapcsolódott a kisgazdapárt politikai munkájába, illetve megválasztották az Eötvös József Gimnázium forradalmi bizottságának elnökévé. Antall fontosnak tartotta, hogy november 1-től együttműködött a koalíciós kormánnyal, különösen azt, hogy Tildy Zoltántól és Kovács Bélától kapott feladatokat. Felkereste a budapesti Diplomácia Testület tagjait, közöttük a lengyeleket, illetve november 4-től az úgynevezett „indiai akcióban” vett részt.

Az Antall-család otthona hetekig a politikai élet egyik színhelye volt. A kisgazdapárti Tildy Zoltán államminiszter külpolitikai programjának alapja a Paasikivi–Kekkonen-féle semleges európai demokrácia, amelyik baráti kapcsolatot ápol a Szovjetunióval, de nem csatlósa Moszkvának, nem kényszerpályán mozog, hanem mozgásterének tág kerete van. Úgy tűnik, a miniszterelnökség vezető úton 1956 külpolitikai célja, a semleges Magyarország koncepciója egészen az 1980-as évekig megmaradt Antall József gondolataiban. Később nem kevés realitásérzékkel Magyarország külpolitikai alternatíváját az euro-atlanti integrációban látta. A forradalom és szabadságharc harmincötödik évfordulóján kijelentette: „[...] megváltozott a külvilág, megváltozott Európa biztonsági rendszere, átalakultak külpolitikai viszonyaink. Akkor a semlegesség – a nemzetközileg garantált semlegesség – kimondása a Varsói Szerződéstől elszakadást jelentette, egy olyan nemzetközi jogi definícióját az állapotnak, amelyet érdemes politikai küzdelmet vállalni. Ma tudjuk, hogy a semlegességnek az a formája már nem tartozik bele Európa és a világ mai biztonsági rendszerébe.”¹⁰

Az 1956-os forradalom és szabadságharc céljai és eseményei mély nyomott hagytak a leendő miniszterelnökben. Tárgyalásai során és beszédeiben többször utalt az 1956-ban Magyarországon zajlott eseményekre. A szovjet csapatok teljes és végleges kivonása Magyarország területéről, a Varsói Szerződésből történő kilépés, az ország szuverenitásának visszanyerése és az euro-atlanti integráció az antalli külpolitikai doktrína alappilléreivé váltak.

¹⁰ Uo. 223.

A forradalom leverése után a magyar hatóságok letartóztatták, szabadon bocsájítása után áthelyezték a Toldy Ferenc Gimnáziumba, majd 1959-től eltiltották a tanítástól. Egy évvel később engedélyezték, hogy könyvtárosi állásban elhelyezkedjen, két évvel később pedig részt vehetett a felnőttoktatásban. 1964-től nagy szerepe volt a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár nemzetközi elismertségű intézeté szervezésében. Az Intézetben 1964-től huszonöt évet töltött el miniszterelnökké történő megválasztásáig. Nyugati országba szóló útlevelet először 1974-ben kapott, amikor Svájcba és a Németországi Szövetségi Köztársaságba utazott, ahol több egyetemen tartott előadást. Német nyelvtudása, történelmi felkészültsége és a kereszténydemokrácia értékeinek tisztelete révén széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszer alakított ki tudósokkal, katonákkal, politikusokkal, gazdasági és pénzügyi szakemberekkel.¹¹ Antall Józsefet a magyar állambiztonság 1957 és 1989 között folyamatos megfigyelés alatt tartotta.¹²

Antall József saját bevallása szerint tudatosan készült a politikai-politikusi pályára. Valószínűleg édesapja adta a kezébe Kornis Gyula *Az államférfi* című kétkötetes munkát, amely a politikai lélek vizsgálata.¹³ Az államférfi a jelent akarja megváltoztatni, illetve a jövőt módosítani tudja az akaratóval. Kornis interpretációjában az államférfi gondolkodása nem kauzális, hanem a célokra irányul és ennek végrehajtására keresi az alkalmas eszközöket. A politikus azért hozza létre a célt, hogy mint következményt elérje. Az államférfi „[...] az eseményeket a cél és eszköz viszonya szerint logizálja, politikai eszménye értelmében ésszerűvé alakítja. A politikusnak, mint a harc emberének ez a progresszív gondolkodásmód természetes lelki attitűdje. [...] A született államférfi megőrzi szuverén nyugalalmát és fölényét, sőt éppen harc közepett elemében van: olyan gondolatai cikáznak föl hirtelen, amelyek nyugodt állapotban sohasem támadtak volna.”¹⁴ A Kornis Gyula által írtak bizonyos szempontból ráillenek Antall József lelki alkatára, gondolkodásmódjára. Hiszen kortársai, kollégái gyakran emlegették nyugalalmát, még a kritikus pillanatokban is. Ellenségei

¹¹ *Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásaiból.* Szerk. Kapronczay Károly. Budapest, Magyar Orvostörténeti Társaság – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2012.

¹² Az elmondottakra lásd Marinovich Endre: *1315 nap. Antall József naplója.* Budapest, Éghajlat Kiadó, 2003.; Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989.* Budapest, 1956-os Intézet, 2008., Tóth Eszter Zsófia: *Antall József útja a miniszterelnökséig (1932–1989).* Budapest, Veritas–Magyar Napló, 2015.

¹³ Kornis Gyula: *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata.* Franklin Társulat. Budapest. 1933. I–II. köt. Kornis Gyula munkásságára lásd például Kovátsné Németh Mária: Kornis Gyula kultúrelméleti felfogása. *Magyar Pedagógia*, 1995. 1–2. 77–87.; Somos Róbert: Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában. *Valóság*, 2003/2. 63–78.

¹⁴ Kornis Gyula: i. m. II. köt. 43.

pedig fölényesnek tartották, az általa használt akademizáló beszédstílusa és nagy ívű gondolatársításai miatt. A racionális gondolkodás, az „ész hideg világossága” az egyik pillére volt az antalli gondolatvilágnak.

Kornis Gyula *A politikai intuíció* című fejezetben kifejtette, hogy a politika bonyolult művészetében a tapintat, a beleérzés, lélekjelenlét és a lelki szubtilitás nem tanulható könyvekből, ezek a lélek eredeti ajándékai. Később Ludwig Helmholtz alapján hozzátette, hogy az igazi művész, az igazi kutató tudja, hogy a nagy alkotások csak nagy munka árán jönnek létre és így van ez a politikában is. Kornis tipizálta a politikai gondolkodást és megkülönböztette az analitikus, a szintetikus, az ötletes, a rendszeres, az utánzó és a teremtő politikai elmét.

Antall József valószínű többször tanulmányozta Kornis Gyula munkáját és egyetemi tanulmányai után talán fokozott érdeklődéssel olvasta újra a *Tudomány a politikában* című fejezetet. Kornis Gyula Wolfgang Goethe gondolatával kezdte mondanóját: a politika művészet, de sok ismeretet tételez fel. A tudomány az igazságok rendszerét akarja megközelíteni, a politika viszont az élet értékeit akarja megragadni. A tudomány eszköze a gyakran elvont fogalom, míg a politikai művészeté a szemlélet. „A tudomány a különöst, az egyénit, egyes esetet az általánosnak, a fogalmak formájában iparkodik önteni; a politikai művészet az általánost, az elvit a nemzet sajátos helyzetében, a társadalom egyéni-történeti mivoltában akarja megvalósítani.”¹⁵ A tudomány a valósághoz jobban ragaszkodik, mert a politika éppen a valóságot akarja átformálni, az államférfi saját céljainak megfelelően. A tudós elméje mindig az egyetemet, az örök állandót, a törvényszerűséget keresi. A politikus ezzel szemben a cselekvés embere, fogékony az egyedi helyzetek és emberek iránt, amely azonban az egyesnek és az egyedinek az ismeretéből fakad. Kornis Gyula fontosnak tartotta, hogy a politikusnak legyen meg az értelmi, érzelmi, általános és szakműveltsége. Elképzelhető, hogy Antall vizsgálat alá vonta saját magát Kornis megközelítéséből is. Talán ekkor vált szokásává, hogy kívülállóként figyelte önmagát és tetteit, elmondott beszédeit tudományos elemzés tárgyává tette. Az antalli gondolkodás egyik sarokpontja volt a tudós-politikus személyiség, a két diszciplína szimbiózisa, amely Antall Józsefnél egymást kiegészítve, szintézisben jelent meg.¹⁶

A filozófia is fontos része a politikának, hiszen a politikai áramlatok és programok mindig szoros kapcsolatban vannak a filozófiai irányokkal, irányzatokkal. A politikai eszmék és struktúrák a filozófiai rendszerek kiegészítői. Kornis Gyula elem-

¹⁵ Uo. 75.

¹⁶ Vö. Erdődy Gábor: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak történelmi beágyazottsága*. ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest. 2011. 16–19.

zésében úgy vélte, hogy az „emberi kultúra a kollektív lélek hosszas fejlődésének a terméke”.¹⁷ Az általa használt ráció, az individualizmus és a nemzet gondolatkör, úgy tűnik, egybeesik Immanuel Kant és Oswald Spengler egyes megállapításaival. „Amikor a tiszta ész politikájának iszapos hullámai lefolynak, az új politikai filozófia, amely a restauráció államférfiainak irányelveit sugalmazza, a racionalizmussal szemben a történetnek titokzatosan működő erőit állítja az állami élet előterébe.”¹⁸ Immanuel Kant a *Tiszta ész kritikája* című munkájának egyik tézise éppen a Kornis által leírtak. Kornis később hozzátette, hogy az állam nem pusztán az ész találmánya, hanem a „kollektív lélek történeti produktuma”. Antall József pedig úgy fogalmazott, hogy „ha elfogadjuk azt a tételt, hogy az ember részben racionális, részben irracionális lény, akkor azt is tudomásul kell vennünk, hogy az egyes ember mellett a társadalom, a nemzet egészében is figyelembe kell venni a racionális és irracionális tényezőket egyaránt”.¹⁹

Oswald Spengler *A Nyugat alkonyában* a kultúrákban látta a történelem alapvető egységeit, amelyek zártak, belső időtartammal és lefutási idővel rendelkező egységek. *A Nyugat alkonya* Antall József olvasmányai közé tartozott, amelyet minden bizonnyal német nyelven is tanulmányozott.²⁰ Itt szeretném megjegyezni, hogy Henry A. Kissinger²¹ *Reflexiók Toynbee-ra, Kantra és Spenglerre* címmel írta doktori értekezését a Harvard Egyetemen. Rögtön hozzátésem, hogy ennek ellenére Antall József külpolitikai koncepciója egyáltalán nem mutatott rokonságot a kissingeri hidegháborús logikával.²² Spengler történelemszemlélete ciklikus elven nyugodott, ezért úgy vélte, hogy az analógia módszerével a jelen és a jövő eseményei kiszámíthatóak lesznek. (Kissinger analógiai módszere minden bizonnyal a Spengleréből táplálkozott.)

¹⁷ Kornis Gyula: i. m. II. köt. 94.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Antall József: i. m. 278.

²⁰ Lásd erre vonatkozóan Marinovich Endre: i. m. borítóján látható fotót, amelyen Antall József mögött látható Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című művének német nyelvű kiadása.

²¹ Henry A. Kissinger (1923–) amerikai politikus, egyetemi tanár, nemzetbiztonsági főtanácsadó (1969. január 20. – 1975. november 3.) és külügyminiszter (1973. szeptember 22. – 1977. január 27.). Kissinger egyik képviselője a külpolitika úgynevezett realista elméletének, amelynek lényege a hatalom maximalizálása, a lehetséges veszteségek minimalizálása. Minden eszköz felhasználható egy állam számára ahhoz, hogy a nemzetközi struktúrában betöltött pozícióját erősítse. Az elmélet a hidegháború tömbpolitikájában erősödött meg, és hangsúlyozta a rendszerben részt vevő aktorok (államok) geopolitikai helyzetét. A világpolitika kissingeri értelmezésében központi helyet foglal el az egyensúlypolitika, a különböző szövetségi rendszerek között létrejövő modus vivendi, és alapvetően tömbpolitikában gondolkodik.

²² Antall József: i. m. 321.

Spenglernél a külpolitika és diplomácia nem vált el élesen egymástól, hanem a két fogalmi rendszert összemosta. Feltette a kérdést, ki a született államférfi? Elsősorban a szakértő, akinek van személyisége, karaktere, megérti a kort, amelyben él, tradíciót teremt, hogy művét folytassák. Kitért arra is, hogy a győzelem titka a jelentéktelennek látszó dolgok megszervezésében rejlik, amit szükségszerű mindig idejében kell megtenni. Fontos a legmodernebb eszközök ismerete. Az államférfi feladata, hogy az adott történelmi formákkal és azok keretei között dolgozzon: „Az igazi művészet az, hogy saját nemzetünket a külső események sodrában bensőleg formában tart-suk”.²³ Úgy tűnik, hogy a spengleri eszmerendszer egyes elemei nem csak Kornis Gyulára, Henry Kissingerre, hanem Antall Józsefre is hatottak.

Antall József figyelme minden bizonnyal először édesapja révén fordult Teleki Pál életműve felé. Kornis Gyula munkájában pedig megtalálta annak korabeli leírását, hogyan lehet egy ember egyszerre tudós és politikus. Melyek a jellemző lelki vonásai a tudós-politikus államférfinak. Hogyan lehet szintetizálni és összekapcsolni a tudomány és a politika magas szintű művelésének elemeit. Ebből a szempontból is figyelemre méltó a miniszterelnök 1991 áprilisában elmondott beszéde Teleki Pál máriabesnyői sírjánál. „Különleges érzés itt állni [...] köszönteni mindazokat, akik ma olyan érzésekkel vannak közöttünk, hogy vállalják Telei Pál életművét, vállalják mindazt, ami Teleki Pál életútjában, életművében maradandó és számunkra is irány-mutató.”²⁴ A néhai miniszterelnök, Teleki Pál a földrajz nemzetközi hírű tudósa, aki a 19. század végén 20. század elején kialakuló új diszciplína, a geopolitika egyik leg-kiválóbb művelője volt. A korszak nagy kérdéseire, a politikai kihívásokra kereste a válaszokat Magyarország geopolitikai helyzetének ismeretében. A válaszokban a kompromisszumos megoldásokat részesítette előnyben, amelyek megalkuvásokkal és egyes esetekben átmeneti kudarcokkal is együtt jártak. „A politika azonban nem tesz mást lehetővé egy kis ország számára, amikor földrajzi és történelmi kihívásokkal kell szembenéznie.”²⁵ Antall József Teleki Pál politikai tevékenységének értékelésében kiemelte, hogy a kort és hazánk földrajzi helyzetét kell megvizsgálni, amelyben a néhai miniszterelnök élt és alkotott. Ekkor Magyarország a Harmadik Birodalom és Olaszország politikai foglyává vált. „És ekkor jött el az utolsó időszak, amikor Teleki Pál – ugyanúgy ahogy Bajcsy-Zsilinszky Endre – kereste a megegyezés lehetőségét Jugoszláviával.”²⁶ Teleki arra törekedett, hogy megtörje a húszas

²³ Oswald Spengler: i. m. II. kötet, 628–643. A spengleri államférfi jellemvonásait Henry A. Kissinger a *Diplomácia* című munkájába is beemelte, és kiegészítette az általa Bismarcknak tulajdonított politikusi jellemzőkkel. Vö. Sáringer János: Kissinger, a politikus történész. *Aetas*, 1998/4. 161–165.

²⁴ Antall József: i. m. 107.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 114. o.

években kiformalódott kisantant gyűrűjét, elkerülje a német csapatok tartós jelenlétét Magyarországon és megőrizze hazánk függetlenségét és szuverenitását a háború utáni időszakra is.

Antall József a Duna-völgyében és a Kárpát-medencében élő népek történelmét nagy horizontban látta. A világot, Európát, a közép-európai régiót és hazánkat történeti és geopolitikai megközelítésből vizsgálta. A tudós analitikus szemlélete egyesült a politikus nagy ívű, szintetikus látásmódjával. Magyarország ezeréves történetében erővonalokról beszélt, amelyek keresztülfutnak a Kárpát-medence területén. Geopolitikai megközelítésben az itáliai királyságok, majd Olaszország évszázadokon át a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence déli sávja felé törekedett, a germán népek igyekeztek befolyási övezetüket a Duna, illetve a Tisza vonaláig kiterjeszteni, Magyarország külpolitikai expanziója pedig leginkább déli irányú volt. A Kárpát-medencén keresztülhúzódnó erővonalak geopolitikai koncepciót técsői Móricz Kálmán az 1937-ben megjelent *Évszázados külpolitika* című dolgozatában fejtette ki részletesen.²⁷

Antall József név szerint nem hivatkozik Hóman Bálintra, mégis szükségesnek érzem megemlíteni a történész-politikus Hóman Bálint külpolitikai koncepcióját, amely több ponton egyezést mutat az antalli koncepcióval. Hóman a *Külpolitikai irányok a magyar történetben* című munkájában²⁸ foglalta össze a magyar külpolitikát a honfoglalástól az első világháború kitöréséig. A trianoni békeszerződés mérlegét megvonva, egyedüli „aktív tételként” a külpolitikai függetlenség visszanyerését könyvelte el. Másik kiindulópontja a vesztes világháború okozta trauma, illetve az „egyedül vagyunk Európában” gondolat, amely Hóman Bálint szerint félrevezető. „A magyar nemzet a múltban és a jelenben egyaránt a nyugati és keleti világot elválasztó határzónán élven, külpolitikájában ezer év óta ugyanazzal a nagy problémával, a keleti és nyugati erők egyensúlyozásának, a köztük való biztonságos elhelyezkedésnek nehéz kérdésével áll szemben.”²⁹

Hóman szerint Szent István kora a magyar külpolitika egyedülálló korszaka volt, mert ekkor értek be az egy évszázada tartó nyugati orientáció gyümölcsei, a „nemzet ekkor lett szerves és elválaszthatatlan tagjává a nyugati latin–germán kultúrközösségnek”.³⁰ Úgy vélte, Magyarország ezer éves történetét vizsgálva négy történeti-külpolitikai koncepciót lehet kiemelni, amelyek a kritikus helyzetben helyesnek bizonyultak. A keleti orientációnak egyik módja a 12. századi Magyar Királyságban,

²⁷ Vö. Técsői Móricz Kálmán: *Évszázados külpolitika*. Budapest, Gergely Kiadó, 1937.

²⁸ Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben. *Budapesti Szemle*, 1931, 221. köt. Különlenyomat 1–11.

²⁹ Uo. 2.

³⁰ Uo. 5.

illetve a 16–17. századi Erdélyben követhető nyomon. A keleti kapcsolat példája azonban, az orosz hatalommal vagy annak bármely exponensével kötött szövetség természetellenes és történetietlen, a másik, az úgynevezett „turáni” orientációnak viszont a mai erőviszonyok mellett kevesebb reálpolitikai értéke van, mint bármikor történelmünk folyamán – állapította meg 1931-ben Hóman. A nyugati kultúrközösség keleti határzónájában élő népeket egyesítő széles front stratégiája a lengyel–magyar–horvát–olasz szövetség, amely a német hatalommal szemben defenzív és kelet felé expanzív. A német és az olasz hatalommal kötött szövetségnek a koncepciója keleti irányban defenzív, s ez tulajdonképpen a mély front stratégiája, amelyben a mai bolgár és török hatalom is helyet találhat.³¹

„A magyar külpolitikai gondolkodás meghatározott történelmi keretekben évszázadokon keresztül érvényesült a térségben”³² – mondta Antall József a NATO munkaműhely tanácskozásán 1993 júniusában. A magyar külpolitikai koncepció lényege abban állt, hogy stabil támasza legyen Nyugat-Európának, oly módon, hogy hatótényezője legyen a kontinens nyugati részének, miközben megadja a biztonságot Közép-Európának. A biztosítékok a térségben jelen lévő nemzetközi aktorok, egyes birodalmak vagy államok nyújtották. Az térségre hatást gyakorolt a Német-római Birodalom, a pápaság, illetve Bizánc, majd az Oszmán Birodalom és később Oroszország. Ezek között a közép-európai térség, a Kárpát-medence évszázadokon keresztül bizonytalansági elemekkel, a felmorzsolódás veszélyével küzdött. Ezt a bizonytalanságot kellett a magyar külpolitikának kiegyenlítenie a térség más országaival szövetségben vagy egymással hadban állva. Hóman Bálint tanulmányát az 1927. évi magyar–olasz békéltető és barátsági szerződés megkötése után négy évvel írta, azonban a geopolitikai adottságok miatt egyes államok törekvései és céljai újra és újra megjelennek. A Hóman által leírt „mély front stratégiája” az itáliai félsziget aspektusából vizsgálva Róma törekvése a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence déli részének befolyásolására. 1990-ben Párizs és Bonn a Pentagonálét az olasz hatalmi törekvések egyik formájaként értékelte.

Antall József külpolitikai gondolkodását jelentősen befolyásolta – saját maga állítása szerint is – Walter Lippmann³³ 1944-ben megjelent munkája az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájáról, amely 1946-ban jelent meg magyar nyelven. Lipp-

³¹ Hóman Bálint külpolitikai gondolkodását Pritz Pál is vizsgálta, aki tétélesen igyekszik cáfolni Hóman Bálint megállapításait. Pritz Pál: Hóman Bálint és a magyar külpolitika irányai. *Történeti áttértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Ráció, 2011. 97–109.

³² Antall József: i. m. 358.

³³ Walter Lippmann (1889–1974) amerikai politikus, író, újságíró. Woodrow Wilson és az utána következő amerikai elnökök tanácsadója, a *New York Word* című újság szerkesztője volt.

mann külpolitikai eszmerendszere a külpolitika neorealista felfogásához áll közel, amely azonban európaias abban az értelemben, hogy alapvetően hatalomcentrikus, és a cél–eszköz–eredmény koordináták közé helyezte az Amerikai Egyesült Államokat.³⁴ Kiindulópontja, hogy az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája 1900 után veszedelmes kátyúba jutott, amelynek oka, hogy Washington nem tudta a századforduló változásait rugalmasan kezelni, illetve ezekhez alkalmazkodni. A külpolitika realista, neorealista felfogásának lippmanni megfogalmazásában a cél a hatalom megszerzése és megőrzése, miközben a külső érdekei és belső ereje egyensúlyban van. „Az Amerikai Egyesült Államok biztonsága nem engedheti meg semmilyen Németországhoz hasonló, támadóan terjeszkedő hatalomnak az Atlanti-óceán feletti uralmat.” Lippmann arra a megállapításra jutott, hogy az Atlanti-óceán az amerikai és az európai kontinens beltengere, amellyel megfogalmazta az atlantizmust. Az Atlanti-óceán, mint európai és amerikai beltenger védelme attól függ, hogy a brit szigeteken, a francia kikötőkben, Gibraltárban, Casablancában és Dakarban baráti és erős fegyvertársai legyenek az USA-nak és ezzel együtt Európának.

Lippmann szerint a külpolitikai irányítás alapvető eszközei a nemzeti hadsereg, a stratégiai helyzet rendezése és a szövetségesek helyes megválasztása, amelyet az I. világháború után, az amerikai gondolkodásban militarista és reakciós dolgoknak tekintettek, és a legfontosabb elvárás, hogy az emberek a békével és a lefegyverzéssel foglalkozzanak. Két lehetséges választás kínálkozott a be nem avatkozás és kollektív biztonság politikája között. Lippmann feltette a kérdést „A béke, mint ahogyan azt oly sokan állítják, tényleg a külpolitika legfőbb célja-e?” A kérdésre adott lippmanni válasz: „A nemzet életben maradása, függetlensége és biztonsága magasabb cél, mint a béke”.³⁵ A válasz magában hordozza a hobbesi és a spengleri világfelfogás alapmotívumát is: a nemzet életben és formában tartása a legfenköltebb cél.

A brit és amerikai érdekközösség az atlanti „beltenger” védelmének alapja. Így az amerikai kontinens keleti és az európai kontinens nyugati partjának védelme, amely a két kontinens együttes védelmét is jelenti egyben. Lippmann Magyarországot az orosz nagyhatalmi érdekek kontextusába helyezte 1944-ben. Az Amerikai Egyesült Államok és szövetségese, Nagy-Britannia előtt két lehetőség állt fenn. Ha fegyvereket szállítana Lengyelországnak és Magyarországnak, így nyílt konfliktus alakulna ki a transzatlanti szövetség és a Szovjetunió között. Ha nem szállítanak fegyvert, akkor Lengyelország és Magyarország honnan veszi a szükséges katonai

³⁴ Vö. Romsics Gergely: *Az „amerikai társadalomtudomány” esete a külpolitikával. Az Egyesült Államok szerepe a nemzetközi rendszerben az akadémiai tudományosság perspektívájából, 1945–2001.* http://kki.gov.hu/download/2/e9/b0000/Tanulmanyok_2010_25_Az_%E2%80%9Eamerikai_t%C3%A1rsadalomtu.pdf (letöltve: 2015. november 3.)

³⁵ Walter Lippmann: *Amerika válaszüton.* Az USA külpolitikája. Budapest, Anonymus, 1946. 74.

felszerelést? A Szovjetunió nyugati határain lévő kis államok sorsának rendezése attól függ, hogy hajlandók e semleges politikát folytatni és a Szovjetunió tiszteletben fogja-e tartani ezt a politikát. Moszkva számára a biztonság Németország lefegyverzése, illetve hogy a közép- és kelet-európai államok pedig nem válnak a nyugati koalíció előretolt bástyáivá. Antall József szerint „[...] a mi tragédiánk éppen az volt, hogy azáltal, hogy a Mediterráneum, a Földközi-tenger, és ezek a területek elzárkóztak, és létrejött az atlanti térségben Európa nyugati fele, majd Amerikával az új fejlett világ, mi bizonyos értelemben Európa hátsó baromfiudvarává váltunk.”³⁶

Mit jelentett Antall Józsefnél az európai térség a külpolitikai gondolkodásában? Kiindulópontjai Teleki Pál és Alexis de Tocqueville voltak. Az előbbi földrajzi térségből adódó külpolitikai különbségek képviselője, a másik pedig már 1835-ben megjelent művében felvázolta, hogy a 20. században az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország lehetnek a nagy befolyási övezettel rendelkező világhatalmak. Antall József Európa-felfogását a komplexitás jellemezte, földrajzi, politikai és kulturális értelemben egyaránt. Európa földrajzi értelmezése – Charles de Gaulle-hoz hasonlóan – az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő térség. Még akkor is, ha Teleki Pál Oroszországot nem értelmezte Európa részének: „Európán csak a tagolt, atlanti, sokállamú nagytájat értem, amelyet Nyugat- és Közép-Európának szokás nevezni Oroszország nélkül.”³⁷

Az antalli gondolkodásban Közép-Európa találkozóhelye a nyugat-európai és a keleti hatásoknak. Az egyik oldalon a nyugati kereszténység érvényesült a vallással vagy anélkül, de a keresztény Európa kulturális köréhez tartozó szellemiség jellemzi. A másik oldalon jelentkezik „a Bizáncot túlélte bizánci szellemiség az ortodoxiában, a görögkeleti vallásban, amelyet szellemiségében nemcsak a Balkán országai, hanem Oroszország is képvisel”.³⁸ A nyugat-európai szellemiséghez tartozik az a kultúra, amelyet az antikvitástól a 20. századig a középkor, a katolicizmus, a reneszánsz, a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás, illetve a liberális jogállamiságtól a szociális állam modelljéig terjedő időszak. Közép-Európában azonban jelen van a bizánci szellemiség kulturális öröksége. Az antalli értelmezés szerint Európának ez a térsége mindig ütköző övezetet jelentett a birodalmak között. „Amikor én következetesen ragaszkodom ahhoz, hogy Kelet-Közép-Európáról szóljak, egyben azt is meghatározom, hogy a Közép-Európa keleti felén élő magyarok – s ha erre külföldi politikustársaim felhatalmaznak –, ugyanitt élő lengyelek, csehek, szlovákok,

³⁶ Antall József: i. m. 363.

³⁷ Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerkesztette és az utószót írta Ablonczy Balázs. Budapest, Osiris, 2000. 279.

³⁸ Antall József: i. m. 277.

szlovének, horvátok történelmi tapasztalatainak adjak hangot.”³⁹ Kelet-Közép-Európában történelmi törésvonalak húzódnak, amelyek mentén helyezkedett el a Német-római Császárság, a Bizánci Császárság, az oszmán Birodalom és a kelet-európai térségben megszerveződő Orosz Birodalom.

Antall művelődéstörténeti szempontból is vizsgálta Európát. Úgy vélte, hogy keresztény aspektusból Európa ott válik el Kelettől, ahol az oszmán és orosz birodalom határai húzódtak, a nyugati és a keleti kereszténység törésvonalán.⁴⁰ Földrajzi és kulturális szempontból tehát úgy tűnik, hogy az antalli Közép-Európa nyugati határvonala a mai Franciaország keleti és Svájc nyugati határvonala, illetve az Olaszország északi területén húzódó vonal. A keleti határa pedig Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország keleti határával, Erdély, a Vajdaság, Szerbia nyugati felével, a Horvátország és Szlovénia közötti területtel esik egybe. Antall koncepciózusan használta a Kelet-Közép-Európa fogalmat, amelybe Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország és Románia nyugati felét és a Vajdaságot értette. Észtország, Lettország és Litvánia egyszerre volt Kelet-Közép-Európai régió és egyszerre volt balti régió.

Antall fogalmi rendszerében fontos helyet foglalt el a „politikai Európa”, amely alatt a parlamentáris demokrácia, az egyetemes emberi jogok, a demokratikus jogállamiság, a szociális piacgazdaság, az Európa Tanács, az Európai Közösség, az Európai Közösségek/Európai Unió és az euro-atlanti integráció által képviselt értékeket értett. A „politikai Európa” másik jellegzetes vonása, hogy kultúrájában nyugati és keresztény.

Az antalli Európa felfogása kétségtelenül hatással volt a centrum–periféria, illetve a három központú Európa története. Európa történeti és politikai fejlődését a barbár expanzió korától kezdve alapvetően határozta meg – Szűcs Jenő terminus technikusával – az „idősebb” és a „fiatalabb” Európa történelmi régiója. A magyar történelmi fejlődés optikájából vizsgálva a 19. század és a 20. század Európáját két-, illetve háromközpontú Európa bontakozik ki. A Közép-Európai régió országai – amely kifejezést a hidegháború alatt összemostak Kelet-Európával – fáziskésésben voltak Nyugat-Európával szemben. A 19. századtól a közép-európaiság – és így a magyarság – fő ismérve a nem befejezett és csonka polgári átalakulás és az individuum gúzsbakötése, egészen a 1989/1990 rendszerváltoztatás folyamatáig.

Az Antall József vezette kormány újra a polgári átalakulás motorja lett, és felszabadította az egyént önmaga kötöttségeiből. Nyugat-Európa polgárai a nemzetállam adta keretek között, nemzeti alapon erősödtek meg gazdasági, politikai és kulturális

³⁹ Marinovich Endre: i. m. 89.

⁴⁰ Uo. 89–102.

téren is. A 19. századi Magyarországon a nemzeti eszme és a szabadságjogok egyszerre jelentkeztek, ebből következően a magyar politikai gondolkodásban a 19. századtól a 21. századig az Európához tartozás és a magyar nemzeti karakter hangsúlyozása egymást erősítve jelent meg. „Azt jelenti Szent István öröksége, hogy a magyarság, kereszténység, európaiság elválaszthatatlan egymástól, s ebben gyökerzik egész szellemiségünk, európaiságunk.”⁴¹

A Közép-Európa fogalom rétegei évszázadokon keresztül egymásra rakódtak, amelynek létezik sajátos kulturális egysége is, és egyik kohéziós ereje a német nyelv összekötő szerepében rejtőzik. Mindezek következtében a miniszterelnök Antall József egyik külpolitikai célja a közép- és kelet-közép-európai kontúrok megrajzolása, ha úgy tetszik megerősítése volt. A meglévő regionális együttműködések (Pentagonale, Közép-Európai Kezdeményezés) megszilárdítása, illetve újak létrehozása (Visegrádi Hármak, majd Négyek), a Balti térségtől a Balkán-félszigetig. Az „egyedül vagyunk Európában” helyébe Antall József a kelet-közép-európai és a közép-európai sorsközösséget emelte be a magyar külpolitikai gondolkodásba. Antall realpolitikusként tisztában volt azzal, hogy Közép-Európa vezető állama és Európa egyik meghatározója az egyesült Németország lesz. Miniszterelnökként első hivatalos útja Németországba vezetett, amely mutatta a magyar külpolitika legfontosabb partnerét. Ezt követően Franciaországba és az Amerikai Egyesült Államokba tett hivatalos látogatást, amely a magyar külpolitika irányítóinak euro-atlanti integráció iránti szándékát is szimbolizálta.

Antall József tagja volt a Bajcsy-Zsilinszky Társaságnak, amelyik részt vett a kerekasztal-tárgyalásokon 1989-ben. Zsilinszky 1940-ben fejezte be *Helyünk és sorsunk Európában* című dolgozatát, amely 1941-ben látott napvilágot.⁴² A kötet mottója Ady Endre *Eltévedt lovas* című versének részlete. Bajcsy-Zsilinszky – Teleki Pálhoz hasonlóan – a Duna-völgyi kibontakozás alternatíváját a magyar–délsláv együttműködésben látta 1940-ben. 1990-ben Jugoszlávia a szétesés fázisába került, és a következő évben a területén húzódó törésvonalak és érdekek mentén atomjaira hullott az 1920-ban létrejött nagy szerb államalakulat.

Ady Endre útkereső önvizsgálata, a magyar nemzet sorsa és a magyarság kollektív tudatának mély megélése visszaköszön Antall Józsefnél is. „Mi együtt mondjuk Ady Endrével azt, hogy »kitáruul afele karom, kit magyarrá tett az értelem, parancs, sors, szándék, alkalom«. Mi így értjük a magyarságot, ebben a lelki, kulturális közösségben, ahová mindenki beletartozik, aki bele akar tartozni.”⁴³ A trianoni békeszer-

⁴¹ Antall József: i. m. 293.

⁴² A 2008-ban megjelent kötetet használtam: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*. Budapest, Kairosz, 2008.

⁴³ Antall József: i. m. 37–38.

ződés súlyos traumát okozott a magyarság kollektív tudatában. Magyarország elveszítette területének kétharmadát, határainkon kívül rekedt több millió magyar, s ez 1920 után alapvetően meghatározta hazánk geopolitikai és geoökonómiai pozícióját a térségben és Európában.

Ezzel párhuzamosan 400 év után ismét szuverén állam lett Magyarország. Magyarország 1526 után ismét önálló külpolitikát folytathatott, miközben területének és népességének jelentős részétől megfosztották, ami tudathasadásos állapotot okozott. Ráadásul a korábbi birodalmi keretet egy kis ország nemzetközi presztízse váltotta fel. „Trianon minden magyar embernek tragédia, nemzeti és családi tragédia, amely fájdalmat okoz”⁴⁴ – mondta Antall József Szent István ünnepén. Az Antall-kormány kisebbségi politikájának fő célja az emberi jogok – s ezeken belül a kisebbségek jogainak – érvényre juttatása, határainkon kívül és belül egyaránt. A választás előestéjén, 1990 márciusában hívta fel a figyelmet, hogy a magyarságnak, bárhol is él, együtt kell működnie. Az emigrációban élő magyaroknak is tudniuk kell, hogy az anyaországban élők együtt éreznek velük és nem tartják őket elszakadtnak.⁴⁵ Antall egységes magyar nemzetről beszélt, amely kulturális nemzetkoncepciójának megfogalmazása. A magyarság értékei az egyetemes magyarság értékei, függetlenül attól, hogy a Föld mely részén is élnek és alkotnak. A magyarság, a nemzeti gondolat, az általános emberi jogok és az európaiság együtt értelmezhetőek és nem szétválaszthatóak. „Ezeket csak szintézisben, harmóniában lehet nézni.”⁴⁶ Mindebből következően a „magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség fennmaradásának támogatása mindenütt”.⁴⁷

Magyarország évszázadokon át nem rendelkezett az állami szuverenitás teljességével. Ez nagymértékben hozzájárult a magyar külpolitikai gondolkodás elhalványulásához. „Éppen ezért nemcsak belpolitikai értelemben, hanem külpolitikai értelemben is igaz a kijelentés, hogy »valahol utat tévesztettünk«”⁴⁸ – mondta Antall József 1993 júniusában, *Az atlanti gondolat a magyar külpolitikai gondolkodásban* című beszédében a NATO munkaműhely-tanácskozásán.

A *Magyar Nemzet* 1943. november 7. számának címlapján jelent meg nagy betűkkel Ady Endre kiáltása: „Valahol utat veszítettünk”.⁴⁹ Szekfű Gyula ezzel a címmel

⁴⁴ Uo. 270.

⁴⁵ Uo. 37.

⁴⁶ Uo. 426.

⁴⁷ Uo. 65.

⁴⁸ Antall József: i. m. 359.

⁴⁹ Szekfű Gyula *Valahol utat veszítettünk* című tanulmánya hat részben, a *Magyar Nemzet* hasábjain látott napvilágot. A *Forradalom után* című könyve (Budapest, Cserépfalvi, 1947.) első fejezetében újraközölte a háború alatt írt cikksorozatát.

idézte föl a reformkor gondolkodó magyarjainak nagy terveit, céljait és álmait. Útmutatása szerint a magyar jövő az egyesülési jog, a politikai humanizmus, a demokratikus társadalom és a parlamentarizmus. Ez jelentheti a magyarság számára az utat. Szekfű Gyula 1944. január 16-án fejezte be a *Magyar Nemzet* oldalain a magyarság 19. századi útvesztésének históriáját és útmutatását a 20. századi demokratikus magyar jövő felé. Ugyanezen év február 27-én jelent meg utoljára a *Magyar Nemzet* címlapján Ady Endre riadója, „Valahol utat veszítettünk”. Nem egészen egy hónappal később, 1944. március 19-én a magyar út teljesen ködbe vezett. Elfedték azt a német, majd orosz tankok gázfelhői. A német megszállás után a szovjet Vörös Hadsereg katonái új megszállóként érkeztek Magyarországra, akik végül 1991 júniusában hagyták el hazánk területét.

Az útvesztésből a kiutat az Antall József vezette kormány mutatta meg a magyarságnak. Az antalli külpolitikai koncepció az új magyar nemzettudat külpolitikai alkotóelemeit rakta le, és egyben meghatározta a magyarság helyét a világban és Európában. Az Antall-kormány külpolitikai doktrínája Európa-centrikus, oly módon, hogy az Atlanti-óceánt beltengernek tekinti. Emellett a magyar külpolitikai célok legjelentősebb területe Európa volt. Antall József 1990. május 22-én a nemzeti megújulás programjában kifejtette: „Földrészünk mesterséges megosztottságának megszűnésével Magyarország külpolitikájának legjelentősebb területe – a gazdaság érdekében és a közös tradíciók alapján – tág értelemben – politikai és kulturális téren – vett Európa lesz. Ennek a döntő és koncepcionális váltásnak a tartalmi, intézményes kereteit kezdjük kiépíteni az Európa Tanácsba történő belépéssel és különféle nyugat-európai szervezetek munkájába történő bekapcsolódással. Szükséges lesz nemzetközi szerződéskötéseink joggyakorlatának a felülvizsgálata, az újakhoz való csatlakozás. Mindez elő fogja mozdítani az Európai Közösség tagjává válást előkészítő társulási egyezmény megkötését. Külpolitikánk európai iránya nem áll ellentétben a széles értelemben vett atlanti együttműködés gondolatával, az Egyesült Államok és Kanada, valamint Európa két világháborúban bizonyított egymásraltaltságának és együttműködési kényszerének.”⁵⁰

Antall József világosan látta, hogy „[...] a gazdasági átalakulás eredményessége mellett elsősorban külpolitikánkon múlik, hogy az elmúlt években megszerzett előnyt és a térségünkben kialakult hatalmi átrendeződést kihasználva megszilárdítjuk-e helyzetünket, és el tudjuk-e foglalni a hagyományainkból és földrajzi helyzetünkéből fakadó, bennünket megillető helyet Európában.”⁵¹ Ekkor Magyarország belső adósága ezermilliárd háromszáz millió forint, a külső adósága huszonegy

⁵⁰ Antall József: i. m. 63.

⁵¹ Uo. 62–63.

milliárd dollár volt.⁵² Miközben egyfelől hazánk politikai mozgásteret jelentős mértékben kitágult a nemzetközi porondon, és presztízse a korábbi évtizedekhez képest jelentős mértékben megnőtt, másfelől a Kádár-rendsztől örökölt adósságállomány rendkívüli mértékben szűkítette a magyar gazdaság nemzetközi mozgásterét.

Feltehetjük a kérdést, hogy vajon Antall József külpolitikai gondolkodása a külpolitikai realista-neorealista elméleti alapján állt vagy a külpolitika elmélet konstruktivista kiindulópontján?

Napjainkban a külpolitikának Kenneth N. Waltz által leírt úgynevezett neorealista felfogása szerint a nemzetközi kapcsolatok struktúrákon alapulnak, és a nemzetközi viszonyokat a nemzeti érdekek megfelelő racionális választások határozzák meg. A neorealista elmélet értelmében a külpolitika ezek sorozata: az anyagi struktúrákon alapuló, a hatalom növelését jelentő nemzeti érdekek megfelelő célracionális választások egymásutánja. Eszerint az államok racionálisan cselekszenek, abban az értelemben, hogy cél–eszköz számítások alapján a várható nyereséget maximalizálni, a veszteséget minimalizálni kívánják. Ezen elmélet a külpolitikában felmerülő alternatívák közül a választást optimalizálná, szerinte a nemzetközi politika résztvevői (mint homogén államok) érdekmaximalizáló magatartást tanúsítanak.

Mindezekből következően a nemzeti érdekként felfogott, a hatalom növelésére irányuló cselekvés racionális, tehát egyrészt ez a tevékenység tekinthető külpolitikának, másrészt a hatalom maximalizálásával egyidejűleg külpolitikának tekinthető a hatalmi egyensúly fenntartásának, létrehozásának politikája is. Racionalista felfogás a nemzetközi intézményeket, normákat, a nemzeti identitásokat, kultúrákat a hatalom megszerzésére irányuló cselekvés másodlagos erőforrásaként veszi figyelembe.

Az elmondottakkal szemben áll a Peter J. Katzenstein által képviselt konstruktivista elmélet, ami a kulturális tényezők, a nemzeti normák, az identitások, a nemzetközi intézmények és a nemzetközi jog külpolitikára és biztonságpolitikára gyakorolt konstruáló hatására helyezi a hangsúlyt. A megközelítése alapvetően belpolitikai központú, aminek lényege, hogy az államok viselkedése belső berendezkedésüktől függ. Ebből következően a demokratikus berendezkedés, annak elterjedése egyben a nemzetközi béke és biztonság elterjedése is. Minél inkább nő a nemzetközi együttműködés, a nemzetközi kapcsolatok is átalakulnak, s így a jólét, a béke és az igazságosság feltételeinek megteremtésével mind nagyobb emberi szabadság valósul meg.

A realisták a hatalmi menedzsment eszközeit, tehát a hatalmi egyensúlyon, a hatalmi egyetértésen alapuló világrendet részesítik előnyben. A konstruktivisták a formális szabályokon (nemzetközi jog), formális intézményeken (nemzetközi szerve-

⁵² Uo. 171.

zetek) alapuló nemzetközi együttműködésre helyezik a hangsúlyt. A nemzetbiztonság kultúrájaként is ismert konstruktivista koncepció kiindulópontja, hogy a nemzetbiztonság kérdései nincsenek meghatározva, az egyes államok érdekei társadalmi konstrukciók, társadalmi kölcsönhatások eredményei. A külpolitikára (nemzetbiztonságra) nem az ideológiai tényezők, hanem inkább a széles értelemben felfogott kultúra hat. Másképpen, az államokat szocializáló nemzetközi intézmények és normák, valamint a nemzeti identitások.⁵³

Pierre Renouvin a külpolitikát összetett módon értelmezte, figyelembe vette a társadalmi megnyilvánulások külső viszonyait, ami mellett elsősorban a szubjektív és objektív tényezőkre hívta fel a figyelmet. Renouvin elméletének két pillére van: az egyik a „forces profondes”, a mélyből jövő erők csoportja: a földrajz, a demográfia, a gazdaság, a közvélemény, a másik csoport a „homme d’État” az államférfi személyes tulajdonságai, alkati adottságai, szellemi felkészültsége, melyeknek Renouvin nagy jelentőséget tulajdonított. Véleménye szerint a külpolitikai döntés nem más, mint a mélyről ható erők és az államférfi törekvésének metszéspontja.⁵⁴

Mindezek alapján úgy vélem, hogy Antall József gondolkodására több tényező hatott. A család és az iskolák mellett az olvasmányélményei, amelyek alapján nem egy konkrét államférfi lett a példaképe, hanem mindegyikből egy-egy szeletet integrált a saját maga által ideálissá formált államférfi képébe. Antall külpolitikai gondolkodását sem lehet egyik vagy másik elméletbe „belegyömöszölni”. Sokkal inkább az adott irányzatokból vagy a geopolitikából számára értékes elemeket emelte be elképzeléseibe, és szintetizálta a gondolati rendszerében. Az államférfi, az „homme d’État” személyes tulajdonságai, Antall József határozott és kiforrott külpolitikai céljai és koncepciója, az új, magyar külpolitikai doktrína határozta meg hazánk külpolitikáját 1990 májusa után.

⁵³ Az elmondottakra lásd Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris, 2009.

⁵⁴ *Histoire des relations internationales*. Publiée sous la direction de Pierre Renouvin. Paris, Hachette, 1994. Tom. I–IV.

JÁNOS SÁRINGER:

THE GENESIS OF JÓZSEF ANTALL'S FOREIGN POLICY BELIEFS AND THEIR MAIN CHARACTERISTICS

József Antall described himself as someone “committed to the nation, to a united Europe and to liberal Christian democracy. Definitely liberal, if you prefer, conservative liberal Christian democratic leanings with strong social feeling, strong social commitment, not far removed from the folk writers, not far removed from that type of political thinking that represented land distribution.” His belief system was without a doubt shaped by his family, primarily his father; his immediate environment; his studies and his teachers; the books he had read; the history of Hungary; and the twists and turns his life had taken. As such he did not choose a specific statesman to emulate, instead taking slivers from each influence and integrating them to form what he considered to be the ideal statesman.

By his own admission, József Antall intentionally prepared himself for a potential career in politics. More than likely it was his father who gave him Gyula Kornis' two-volume work *Az Államférfi (The Statesman)*. It is also possible that, when reflecting on himself, Antall used Kornis' approach as laid out in his work. Perhaps that marked the beginning of his habit of looking at himself and his actions from the outside and of putting his speeches under methodical scrutiny. One of the cornerstones of the Antall philosophy was the academic-politician personality, the symbiosis of two disciplines, complementing each other, and synthesizing in the person of József Antall. He viewed the history of the peoples of the Danube Valley and the Carpathian Basin on a long timeline. He used a historical and geopolitical approach to analyze the world, Europe, the Central European region and Hungary. He combined the analytical point of view of the academic with the ambitious and synthetic vision of the politician. Regarding Hungary's one-thousand-year-old history, he spoke of power lines that spanned the whole of the Carpathian Basin. Walter Lippmann's 1944-published work on American foreign policy, which considered the Atlantic Ocean as but an inland sea between North America and Europe, and was the first book to refer to an Atlantic Community / Euro-Atlantism, played a significant role in shaping Antall's foreign policy beliefs.

I do not believe that József Antall's foreign policy beliefs can be "pigeonholed" as either realist, neorealist or constructive. Rather he took what he believed to be valuable from a given school of thought or from the world of geopolitics and incorporated it into his own system. Personifying the statesman (the personal characteristics of the *homme d'État*), József Antall's clear and refined foreign policy goals and concepts became the defining foreign policy of Hungary after May 1990. With the German occupation of Hungary, the Hungarians' way or, somewhat differently stated, their future, became shrouded in fog. On the heels of the Germans came the new occupiers, the Soviet Red Army, who finally left Hungary in June 1991.

It was József Antall's government that finally showed the Hungarians the way back, with his foreign policy conception becoming the foundational component of the new Hungarian nationally-conscious foreign policy and determining their rightful place in the world and in Europe. The Antall government's foreign policy doctrine was Eurocentric even while viewing the Atlantic Ocean as an inland sea; the goals of Hungarian foreign policy considered Europe as their most significant area.

JÁNOS SÁRINGER:

DIE GENESE UND DIE WICHTIGSTEN MERKMALE DES AUSSENPOLITISCHEN DENKENS JÓZSEF ANTALLS

József Antall definierte sich als jemanden „mit nationalem Engagement, der an ein einheitliches Europa glaubt und liberalen christlich-demokratischen“ Ideen folgt. „Auf jeden Fall ist dies der liberale, wenn man so will, der konservativ-liberale, christlich-demokratische Trend mit starkem sozialem Sinn, mit starkem sozialem Engagement, nicht weit entfernt von den volkstümlichen Schriftstellern, nicht weit von der politischen Denkweise, die Bodenverteilung bedeutete.“ Sein Ideensystem wurde zweifelsohne durch die Familie, am meisten durch den Vater, das engere Umfeld, durch seine Studien und Lehrer, seine Leseerlebnisse, Ungarns Geschichte und durch die Schicksalswenden seines Lebens geprägt. Auf dieser Grundlage war sein Vorbild kein konkreter Staatsmann, sondern er integrierte ein Stück von jedem in das Bild des von ihm zum Ideal geformten Staatsmannes.

József Antall bereitete sich nach eigener Aussage bewusst auf die politische Laufbahn, auf die Karriere als Politiker vor. Wahrscheinlich gab ihm sein Vater die zweibändige Arbeit von Gyula Kornis mit dem Titel *Der Staatsmann* in die Hand, bei der es sich um eine Untersuchung der politischen Psyche handelt. Es ist vorstellbar, dass Antall sich selbst auch nach der Vorgehensweise von Kornis einer Prüfung unterzog. Vielleicht wurde es ihm zu dieser Zeit zur Gewohnheit, sich und seine Taten als Außenstehender zu betrachten, seine gehaltenen Reden zum Gegenstand einer wissenschaftlichen Analyse zu machen.

Ein Eckstein der antallschen Mentalität war die Symbiose von Wissenschaftler und Politiker, der beiden Disziplinen, die in der Persönlichkeit József Antalls einander ergänzend in einer Synthese zum Ausdruck kam. József Antall sah die Geschichte der im Donautal und im Karpatenbecken lebenden Völker in einem weiten Horizont. Er ging an die Untersuchung der Welt, Europas, der Region Mitteleuropa und unseres Landes historisch und geopolitisch heran. Die analytische Anschauung des Wissenschaftlers vereinte sich mit der weitgreifenden, synthetischen Sichtweise des Politikers. Er sprach über Kraftlinien in der 1000jährigen Geschichte Ungarns, die über das Territorium des Karpatenbeckens laufen. Die außenpolitische Denkweise József

Antalls wurde durch die 1944 erschienene Arbeit Walter Lippmans über die Außenpolitik der Vereinigten Staaten von Amerika stark beeinflusst, in der er den Atlantischen Ozean zwischen dem amerikanischen und dem europäischen Kontinent als Binnenmeer qualifizierte, womit er erstmals den Euro-Atlantismus beschrieb.

Die außenpolitische Mentalität József Antalls kann meines Erachtens nicht in die realistische, neorealistische oder konstruktivistische außenpolitische Theorie „hingestopft“ werden. Vielmehr übernahm er die für ihn wertvollen Elemente aus den gegebenen Tendenzen oder der Geopolitik für seine Vorstellungen und synthetisierte sie in seinem Gedankensystem. Die persönlichen Eigenschaften des Staatsmannes, des „*homme d'État*“, die entschiedenen und ausgereiften außenpolitischen Ziele und die Konzeption József Antalls, die neue ungarische außenpolitische Doktrin determinierten Ungarns Außenpolitik nach dem Mai 1990. Durch die deutsche Okkupation Ungarns hatte sich der Weg der Ungarn oder anders formuliert seine Zukunft völlig im Nebel verloren. Gaswolken der deutschen, dann der russischen Panzer verdeckten sie. Nach der deutschen Besetzung kamen die Soldaten der sowjetischen Roten Armee als neue Okkupanten nach Ungarn, die schließlich im Juni 1991 Ungarns Territorium verließen.

Den Weg aus der Irre zeigte dem Ungarn die von József Antall geführte Regierung. Die antallsche außenpolitische Konzeption legte die außenpolitischen Komponenten des neuen ungarischen Nationalbewusstseins ab und bestimmte zugleich die Position des Ungarns in der Welt und Europa. Die außenpolitische Doktrin der Antall-Regierung war Europa-zentrisch, und zwar auf die Art und Weise, dass der Atlantische Ozean als Binnenmeer betrachtet wird. Daneben war Europa das bedeutendste Gebiet der ungarischen außenpolitischen Ziele.